

klart skönjbara; tecknet, som tydligen har varit »belgþorn», har förlorat bistaven på huvudstavens vänstra sida. I 20 **f** äro båda bistavarna grunda. 21 **u** är tydligt. I r. 22 är endast huvudstaven säker. — Brate (1898) läser inskriften på samma sätt.

I *The Old-Northern Runic Monuments* 3 (1884) skriver Stephens: »Sept. 1878. — A couple of months ago I saw in Vesterås, in the Museum there (Vestmanland, Sweden), a lately discovered Hand-quern, or small stone mill for grinding corn, probably from the 12th century. Round the flat rim was a damaged inscription. At last I made out that it was the Runic Alphabet &c. — Shortly afterwards Baron Djurklou, the Swedish Antiquary, told me that he had seen a large watermill stone, perhaps from the 13th century, at Ulleröd in Vermland, also bearing the Runic Futhork.¹ These two pieces are another striking proof that the Runes were originally the popular alphabet, not magical, for grinding at the mill was the duty of the unfree or the lowest laborers.»

Stephens tänkte sig, att inskriften hade ristats i handkvarnen för att lära den malande trälen runornas bruk². En riktig uppfattning, att inskriften består av gyllentalsserien, har däremot Brate. I sina Anteckningar 1898 skriver han: »Runorna 1–19 utgöra runkalenderns primstafvar, använda till utmärkande af tiden för de på måncirkelns 19 särskilda år infallande tungelskiften, hvilka hvart nittonde år på samma dygn inträffa ... Det anmärkta större afståndet mellan 7 **h** och 8 [**n**] tjänar måhända att afsöndra runorna 1–7 **fuporkh** som en enhet, och får då sin förklaring af att dessa sju första mynder i runkalendern brukades att utmärka veckans sju särskilda dagar hela året igenom. De upprepades således på runstafven i denna ordning, så ofta som de samma veckodagarne i solårets 365 dagar återkomma ... Runorna 20, 21 **fu** torde vara en antydning om denna upprepning.»

Om gyllentalen se Sam Owen Jansson i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 5 (1960), sp. 615 f.

R. 20–22 torde kunna fattas som början till en serie söndagsrunor, *fuporkh*.

Den äldsta kända gyllentalsserien med runor är den som finns ristad på dopfunten i Bårse kyrka på Själland (DR 224). Funten dateras på konsthistoriska grunder till 1250–75. Dateringen av gyllentalsserien på Vs 26 är därför av stort intresse. Stephens daterade den med berättigad tvekan till »12te århundradet», och Brate ansåg, att ristningen hade tillkommit vid 1300-talets början (*Sveriges runinskrifter*, 1928). Om inskriftens tillkomsttid säger själva gyllentalsserien och söndagsrunorna intet. Vallrumskvarnen är, enligt vad Albert Eskeröd vid Nordiska museet muntligen har meddelat, av allt att döma medeltida.

Uppfattningen att kvarnens kalenderrunor skulle ha haft magisk karaktär, såsom av ett par forskare har förmodats, saknar grund. Åsikten emanerar tydligen ur en förväxling av dessa kalendertalsrunor med den egentliga, språkliga futharken, vilken bevisligen har använts som skyddsmedel. Något sådant har icke med något exempel kunnat styrkas beträffande kalenderrunorna.

E. Brate gissar, att gyllentalsserien på Vs 26 skulle ha ristats av »Bonde frisern», se Vs 14, ovan s. 43. Ingen möjlighet finns att attribuera en ristning av denna typ till någon känd konstnär.

27. Grällsta, Kila sn.

Pl. 19.

Litteratur: B 1086, L 1010. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 11, 25 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123, 134); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 199 (64); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 27; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 561 f. (nytrycken 1904, s. 437 f. och 408 f.); G. Borgman, Försök till beskrifning öfver Kila socken (i: Westmanlands Läns Kongl. Hushållnings Sällskaps Handlingar 5,

¹ Därmed åsyftas utan tvivel en runristad dopfuntssockel i Övre Ulleruds kyrka. Om denna ristning se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 182.

² Detta framgår klart av en anteckning, som gjordes i samband med Stephens' besök i fornminnesföreningens samlingar år 1878. Stephens hade förklarat, att den »å qvarnens kanter förekommande runinskriften ... vore ett vittnesbörd om förfädrens omtanke om den arbetande slafven, hvilken under sjelfva malningen hade tillfälle att småningom inhämta deras bokstafskonst» (Protokoll ... 14/12 1878).

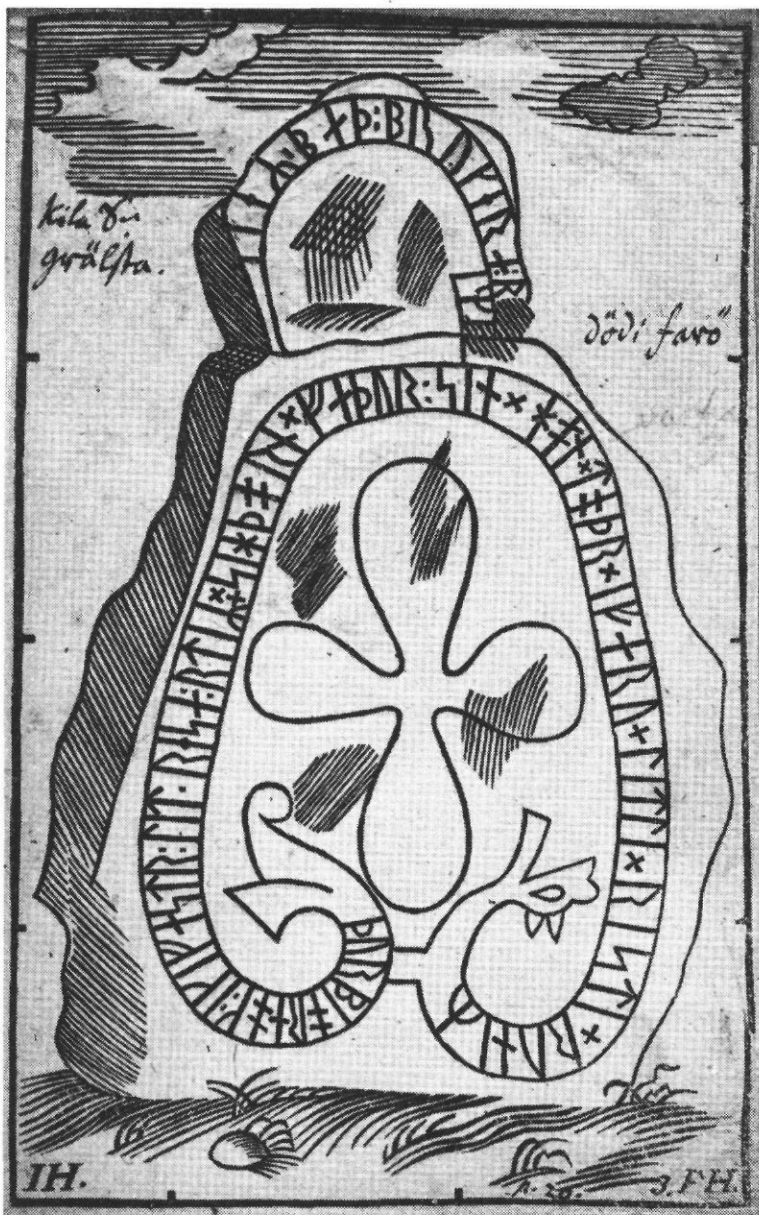

Fig. 42. Vs 27 och 28. Grällsta, Kila sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1086).

2 alnar högh och halffannan, widh Pass, bredh, medh runske bokestäffwer öffwerskriffwen På een Sidha, och ther hooss en mindre, en aln lång och en bredh, i lika måtto, På en Sidhe medh runor beskriffwen. Thesse begge steenar finnas På een Åker Som hörer byn Grällestas til, På Södre sidan Strax widh wäghen.» I en »Specification Vppå dee gamble Antiquiteter» i »Salbergs Län» lämnar befallningsmannen Gustaff Jönson (år 1682?) följande uppgifter: »Widh Grällstaby och på dess giärde, finness widh stoora wägen een gammall Runsteen medh et stycke öfwerst på afslaget som likwähl behållit är.»

På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* finns bläckanteckningen »Kila Sn Grälsta» (B 1086: »Grälsta»; L 1010: »Grälstad», L 1011, 1012¹: »Grälstad by, på en åker, 2:ne Runstenar»).

Celsius anger (juni 1726) platsen för Vs 27 på följande sätt: »Grällsta i Kijla Sochn på gärdet, ett litet st. från gården». Han anmärker, att Vs 27 är »en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött». — Grau: »Et stycke söder ut ifrån Kyrkan på Grällsta byns gärde, wid bron, der store Landswägen stryker fram, står en Runsten» ... — Beskrivningen till Geologiska kartbladet »Sala» (1868) innehåller följande upp-

1828), s. 34; W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 104; *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader* 1850, s. 50 (ATA); O. Gumælius, *Några ord till upplysning om bladet »Sala»* (1868), s. 126; H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 4, 1873, s. 286 (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 104 f.); *Västmanlands läns kalender* 1881, s. 303; E. Brate, *Anteckningar* 1900 (ATA), *Svenska runristare* (1925), s. 127; S. T. Kjellberg, *Vallby* (VFÅ 16, 1926), s. 49; *Västmanlands Läns Tidning* den 21/9 1929; *Handlingar* år 1952 och 1953 i ATA; *Västmanland* (Allhem, 1957), s. 474; A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958), s. 53, 161.

Äldre avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta*, B 1086 och Grau a. a.); Hofberg, teckning i a. a. (återgiven i VFÅ 7); Brate, foto 1900 (ATA); E. Liljeroth, foto (i *Västmanland*, Allhem, 1957).

Runstenen står 400 m S om avtagsvägen till Sättra brunn, 120 m V om länshuvudvägen Västerås-Sala, 90 m N om bron på den gamla landsvägen, 25 m NÖ om det nu nedlagda Grällsta mejeri, 4 m N om infartsvägen till Grällsta. Runstenen står alltså rest på det ställe, där den gamla Salavägen träffade vägen till Grällsta. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Sala».

Den äldsta uppgiften om Vs 27 finns i *Ransakningarna*. Kyrkoherden i Kila, Daniel Moræus, skriver den 10 mars 1667: »Effter Konungzligh Placatz innehoud, Nådighe Wilia Så ock alwara befallning, om gamla Monumenters och antiqviteters uthspaning och upteknande; ähr effter nogha ransakning och effterfråghande här i Kijhla Sochn widh Silffwerbärgen i Wässmanland, icke Någhot annat funnit än som en Steen uprest

¹ I Peringskiölds *Monumenta* 1 finns i en förteckning på »Antiquiteter» en uppgift om två runstenar »widh Silfwerbärgen på en åker wid Byn Grällsta». Denna uppgift föranleder Liljegren att i *Runurkunder* (1833) som nummer 1011 och 1012 upptaga ytterligare två runstenar från Grällsta. Uppgiften i förteckningen åsyftar emellertid utan tvivel Vs 27 och 28, varför L 1011 och 1012 böra utgå. Detsamma gäller Liljegrens fjärde sten från Kila sn, L 1013 »Westerby»; se nedan s. 84.

Fig. 43. Vs 27 och 28. Grällsta, Kila sn. Efter teckning av O. Celsius.

gift om Vs 27: »vid landsvägen S. om Grällsta by nära Grällstabäcken, en [runsten], halfstående». Hofberg (1873): »Vid Grällsta på gårdet söder om byn träffas ungefär femtio steg norr om Grällstabäcken på östra sidan om och alldeles invid landsvägen en runsten.» Hofberg meddelar en tradition i trakten om en flyttning av Vs 27 från dess gamla plats: »Stenen ... fördes vid början af 1800-talet af en bonde, Jansson i Grällsta, till hans gård för att användas till trappsten vid boningshuset. Men genast började gårdsfolket oroas af nattliga spökerier', hvilka ökades allt mera, så att våldsverkaren slutligen såg sig tvungen att återföra stenen ut på gårdet, där den fick den plats, den nu har, i ett dike innanför gårdesgården vid landsvägen. Möjligen gick vid denna flyttning den öfra delen förlorad.» Om den säkerligen oriktiga uppfattningen, att Vs 27 har förlorat toppen se Vs 28. Brate (1900): »Runstenen står söder om Grällsta by i diket invid östra sidan af västeråsvägen straxt norr om mejeriet.»

Vs 27, som redan på 1860-talet hade varit »halfstående», föll senare helt omkull. Stenen restes år 1945

på ny grund genom Riksantikvarieämbetets försorg. Den låg då i det östra diket vid landsvägen Västerås-Sala. I samband med resandet flyttades Vs 27 1 m åt Ö.

Grå granit med gulaktigt ytskikt. Höjd 1,75 m, största bredd 1,40 m. Ristningen är utomordentligt djup och tydlig. Linjerna äro jämförelsevis breda, mjukt rundade och jämna. Runinskriften börjar vid rundjurets stjärt.

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter B 1086):

purbiorn ok : ikifastr : lit · resa : yti^xsihporn^xfapur : sin^xhon^xtoþr^x[i] faru^xlitli^x
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55   60
risti^xrunir
                   65   70

Þorbiorn ok Ingifastr let(u) ræisa æftir Sigþorn, faður sinn. Hann (varð) dauðr i faru. Litli risti runir.

»Torbjörn och Ingefast läto resa efter Sigtorn, sin fader. Han blev död på utfärd. Litle ristade runorna.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. 6 o har dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar. Samma utseende ha 9 o och 49 o, medan däremot 34 o och 46 o ha åt höger uppåtriktade bistavar. Sk saknas efter 8 n. Efter 9 o finnas två fördjupningar, den övre grundare än den nedre. Möjligen har ristaren här börjat hugga ett sk men insett sitt fel, innan punkterna voro färdighuggna. 12 k är ej stunget. 16 s har egendomlig form: ʞ. Anledningen är, att ristaren först har huggit runans nedersta led i för spetsig vinkel mot mellanleden och därefter ändrat runan till en mera normal form. Jfr Vs 22, s. 66 f. (Det kan anmärkas, att ett dylikt misstag knappast märktes, när ristaren hade målat upp sin ristning.) 20 i är ej stunget. Efter 21 t saknas u-runan. 23 e är tydligt stunget, likaså 26 y. Efter 29 r består sk av två kryss. Runföljden 30–36

sihporn är djup och tydlig. Sk efter 36 n består av ett kryss, efter 41 r av två punkter. 43 i är ej stunget. I fortsättningen bestå alla bevarade sk av ett kryss. 52 i har gått förlorat i en kraftig spricka i stenen; sprickan är 6 cm bred. I skadan har plats funnits för en runa och möjligen också för ett sk (x). I 53 f gå bistavarna ej upp till ramlinjen. 68 u står på ett flagrat ställe; hela runan är dock ännu i behåll. 70 i är tydligt (ej a).

Hadorph och Helgonius: 26 r. — Celsius: Sk efter 71 r. Han anmärker om 16 s: »galit huggit i förstone. Sedan corrigerat»; 52 i: »där i skulle stå war bortfallen en skärfwa framför faru». — Hofberg (1873): Sk (en punkt) efter 8 n; 26 u; 32 n. — Brate (1900): »Inskriften börjar utan skiljetecken. Efter första ordet ... finnes ej heller något skiljetecken men efter o i det följande ok står :.» 16 s: »Från knäet mellan nedre stafven och mellanstrecket ... utgår en fåra snedt nedåt.» Efter 51 r »följer en djup spricka i stenen, som antagligen fått utgöra runan i». I 53 f »har nedre kännestrecket ungefär samma längd som det öfre och intetdera når öfre slinglinien». Brate påpekar, att man väntar ett uarp mellan 47 n och 48 t, »men något sådant [finnes] icke vare sig i eller utom slingan».

Vs 27 är rest av två söner, Þorbiorn och Ingifastr, till minne av deras fader Sigþorn. Sönernas namn äro mycket vanliga i våra runinskrifter; däremot har faderns namn tydligen varit sällsynt. Det förekommer eljest

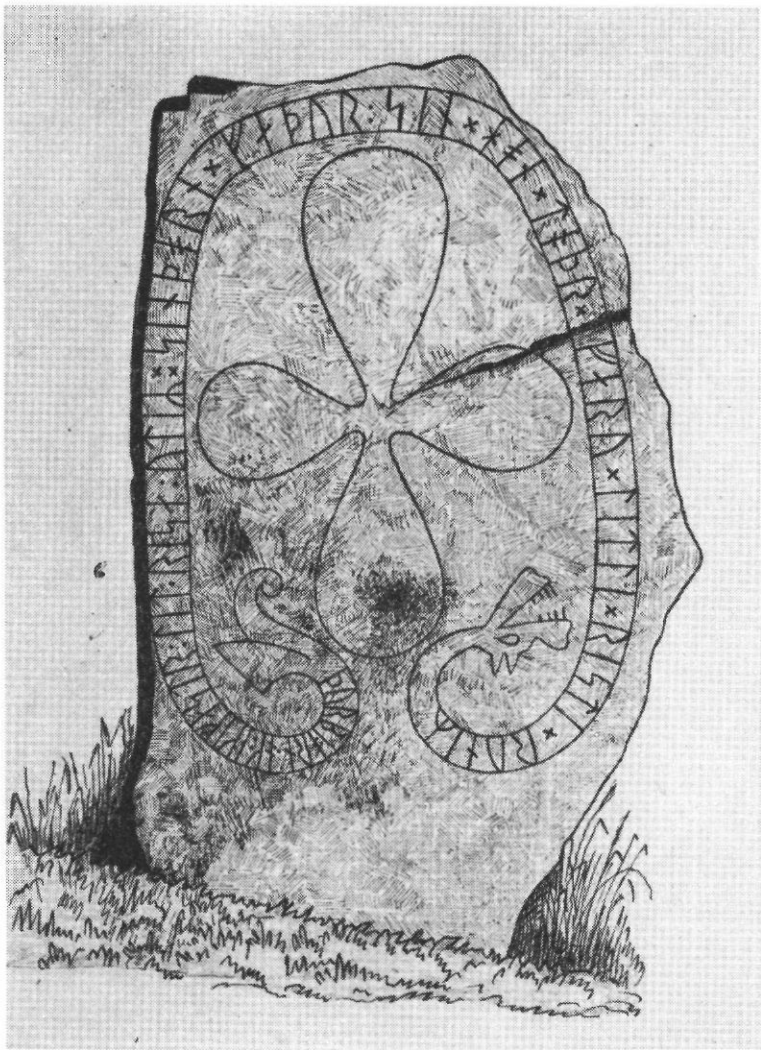

Fig. 44. Vs 27. Grällsta, Kila sn. Efter teckning av H. Hofberg.

säkert styrkt endast på ytterligare en runsten, U 861; där tecknas det **sihikþurn**. Från medeltiden finnas däremot flera säkra (uppländska) belägg på namnet. Ett mansnamn **sihþor**, som är belagt på U 440, torde snarast böra uppfattas som *Sigþorðr*.

Om *Sigþorn* lämnar inskriften den intressanta upplysningen, att »han blev död i utfärd»: **hon × toþr × i faru**. Anmärkningsvärt är, att ristaren har utelämnat verbet i det i inskrifterna vanliga uttrycket: *Hann varð dauðr* ... Ett sådant förkortat uttryckssätt förekommer så vitt känt eljest blott en enda gång, nämligen på Vs 22. Dessa båda västmanländska runstenar äro otvivelaktigt ristade av samme mästare. På Vs 22 lyder det motsvarande partiet av inskriften: **hn : toþr : i : faru**.

Grau tolkar Vs 27 på följande sätt: »Thorbjörn ock Igifastir läto resa denna sten efter sin Fader Sigdorn, som dödde i fara: Littli ristade Runorna.»¹ Tolkningen av **hon × toþr × i faru** är givetvis oriktig. Substantivet *fara* är ett lånord från lågtyskan (*vāre*, 'fruktan', 'fara'); ordet hade säkerligen icke under runsvensk tid inkommit i vårt språk. **faru** är utan tvivel sg. dat. av *far* f. 'färd' (isl. *for* f.), vilket ord äldst böjdes som o-stam (isl. sg. dat. *foru*). Uttrycket har flera paralleller i inskrifter från 1000-talet. På Ingvar-stenen från Gredby (Sö 108) återfinns alldeles samma uttryck, **i : faru**. Denna sörmländska inskrift avslutas med följande ord om den döde: **han : uar i : faru : miþ : ikuar : Hann var i faru með Ingvari**. Sammansättningen *utfar* f. 'utfärd', 'utlandsfärd' (isl. *útfor* f.) påträffas på en av Sjonhemsstenarna (G 134): **han : s[u]iku : blakumen : i : utfaru** »Honom sveko valacker på utfärden».

Inskriften meddelar oss sålunda, att *Sigþorn* — i likhet med den på Vs 22 nämnde *Runfastr* — har dött »på utfärd». Någon närmare uppgift om platsen lämnas ej. Vilken karaktär denna »färd» har haft kan naturligtvis ej fastställas. Det är emellertid mycket möjligt, att det kortfattade uttrycket har åsyftat en handelsfärd. Minnesstenarna efter Sigtorn och Runfast ha rests vid 1000-talets mitt eller något senare.

Vs 27 är signerad av ristaren *Litli*. Om denne se Vs 20.

28. Grällsta, Kila sn.

Litteratur: B 1086, L 1010. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 11, 25 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123, 134); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 199; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 27; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 561 f. (nytrycken 1904, s. 437 f. och 408 f.); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 110; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 4, 1873, s. 286 (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 104 f.); E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA).

Avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, B 1086 och Grau a. a.); O. Celsius, teckning (i F m 60: 2).

Enligt kyrkoherde D. Moræus fanns år 1667 vid Grällsta två runstenar, en större och en mindre; se ovan s. 80, där uppgifterna ur *Ransakningarna* återges. Den större är Vs 27. Den mindre stenen, som enligt Moræus endast var »en aln lång och en bredh», är sedan länge försvunnen. Av måtten framgår, att stenen endast har varit ett fragment. Uppenbarligen är det samma runstensstycke, som åsyftas i den ransakning, som befallningsmannen Gustaff Jönson insände femton år senare. Där uppfattas det lösa stycket som toppen av Vs 27; runstenen skulle ha »et stycke öfwerst på afslaget som likwähl behållit är». Av samma uppfattning ha väl Hadorph och Helgonius varit, eftersom fragmentet på deras avbildning har fått sin plats upptill på den stora stenen; se fig. 42. På grund härav upptager Liljegren de båda stenarna under ett och samma nummer, 1010. Också O. Celsius, som undersökte stenarna i juni 1726, tager för givet, att stenarna höra ihop. Han konstaterar, att Vs 27 är »en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött». Detta avslagna stycke »ligger bredwid stenen»; det »har suttit öfverst på stenen, men afslagit, och illa farit att runorna icke hänga ihopa hwilka ej eller synes hafwa hafft at beställa med sielfwa inscriptionen». Efter Celsius' besök för-

¹ Ännu i *Västmanland* (Allhem, 1957) har denna tolkning influtit. Där omtalas nämligen, att runstenen är rest »som minne över fadern, död 'i fara'».